

Οι Αντιοχείς ενόπιον του θανάτου Μετά την καταστροφή των ανδριάντων του Θεοδοσίου το 387 μ.Χ.

Παρασκευή Κουρκουβάτη
Διδάκτωρ Αρχαίας Ιστορίας

Περίληψη: Σκοπός του άρθρου είναι η μελέτη του συναισθήματος του φόβου στην αρχαιότητα μέσα σε μια κρίσιμη κατάσταση. Το 387 εκδηλώθηκε στάση στην Αντιόχεια με αποτέλεσμα να γκρεμιστούν οι ανδριάντες του Θεοδοσίου. Μέσα από τις πηγές που μαρτυρούν το γεγονός έχουμε τη δυνατότητα να μελετήσουμε τα συναισθήματα των Αντιοχέων και ιδιαιτέρως του φόβου, πριν τον μαζικό θάνατο, όπως πίστευαν, τις αντιδράσεις τους και τις αλλαγές που επέφερε ο φόβος, έστω και προσωρινά, σε ολόκληρη τη δομή της κοινωνίας.

Summary: The aim of the article is the study of the emotion of fear in antiquity inside a crucial situation. In 387 in Antioch was caused a riot with the result to be ruined the statues of Theodosius. From the sources that record the fact we have the possibility to study the emotions of people in Antioch and particularly the fear, before the massive death, as they believed, their reactions and the changes that the fear caused, even temporarily, in the whole society.

Λέξεις-κλειδιά: Αντιόχεια, στάση, συναισθήματα, αρχαιότητα, Ιωάννης Χρυσόστομος, Λιβάνιος.

Key words: Antioch, riot, emotions, antiquity, John Chrysostom, Libanius.

Η μελέτη των συναισθημάτων στην αρχαιότητα αποτελεί ένα θέμα που δίνει την δυνατότητα να παρακολουθήσουμε τον τρόπο που αυτά επηρέασαν ολόκληρη την κοινωνία, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, την παιδεία, τις πολιτικές και κοινωνικές αλληλεπιδράσεις. Στην Αντιόχεια το 387 μ.Χ. εκδηλώθηκε μια σοβαρή στάση για την οποία διαθέτουμε αρκετές πληροφορίες σχετικά με τις αντιδράσεις και την ψυχική κατάσταση των ανθρώπων. Έχουμε έτσι τη δυνατότητα να αντιληφθούμε μια όψη της κρίσιμης αυτής κατάστασης.

Η Αντιόχεια τον 4^ο αιώνα μ.Χ. ανήκε στις σημαντικότερες πόλεις της αυτοκρατορίας. Ήταν περιστασιακά αυτοκρατορική έδρα. Είχε

σημαντικό εμπόριο, διοίκηση και ανθρώπους των γραμμάτων. Ήταν η πόλη στην οποία ονομάστηκαν για πρώτη φορά οι χριστιανοί με αυτό το όνομα, αλλά ταυτόχρονα είχε έντονη παρουσία εθνικών και Εβραίων. Ο Λιβάνιος,¹ ο σημαντικότερος ρήτορας σε αυτή την εποχή, είχε εκεί τη σχολή του, γεμάτη μαθητές που ακολουθούσαν την παράδοση της αρχαίας ρητορικής. Γύρω από την πόλη υπήρχε

¹ Ο Λιβάνιος έζησε από το 314 έως το 392 ή το 393. Ήταν δάσκαλος ρητορικής της σχολής των σοφιστών και είχε πολλούς διακεκριμένους μαθητές, ανάμεσά τους και τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο. Γεννήθηκε στην Αντιόχεια και εκεί ίδρυσε τη σχολή του το 354, η οποία ήταν φημισμένη σε ολόκληρη την αυτοκρατορία.

σημαίνουσα παρουσία μοναχών, που ασκήτευαν στα βουνά.²

Το 387 οι Αντιοχείς στασίασαν εναντίον του Θεοδοσίου του Α΄³ εξαιτίας ενός επαχθούς φόρου. Η στάση αυτή δεν ήταν ένα μεμονωμένο περιστατικό τη συγκεκριμένη εποχή. Ειδικά σε πόλεις της ανατολικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας υπήρχε μια γενικευμένη δυσαρέσκεια. Παρόμοιες εξεγέρσεις είχαν σημειωθεί στην Αλεξάνδρεια,⁴ στην Κωνσταντινούπολη το 388, πάλι στην Αλεξάνδρεια το 389 υπήρξε μια κατάσταση δυσαρέσκειας με αφορμή κάποιο θρησκευτικό ζήτημα.⁵ Το 390 σημειώθηκε η πιο γνωστή στάση στη Θεσσαλονίκη με κατάληξη να σφαγιαστούν χιλιάδες άνθρωποι στον υπόδρομο.⁶

Για το περιστατικό στην Αντιόχεια γνωρίζουμε πολλές λεπτομέρειες από δύο πολύ σημαντικές πηγές: τέσσερις επιστολές του Λιβάνιου και είκοσι έναν λόγους που εκφώνησε ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος⁷ σχετικά με το γεγονός. Ο Λιβάνιος αποκαλύπτει περισσότερα στοιχεία για τα γεγονότα εκείνης της ημέρας,

² Σχετικά με την Αντιόχεια βλ. Jaclyn Maxwell, *Christianization and Communication in Late Antiquity, John Chrysostom and his Congregation in Antioch*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 2006, εισαγωγή, J. H. W. G. Liebeschuetz, *Antioch, City and Imperial Administration in the Later Roman Empire*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1972, Glanville Downey, *A History of Antioch in Syria, from Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton University Press, Πρίνστον 1961.

³ Ο Θεοδόσιος Α΄ (Flavius Theodosius Augustus) έζησε από το 347 έως το 395 και βασίλευσε από το 379 έως το 395.

⁴ Λιβάνιος, *Λόγοι* 19.4.

⁵ Σωκράτης, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 5.16-17.

⁶ Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 7.15.

⁷ Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος γεννήθηκε ανάμεσα στο 340 και το 350 στην Αντιόχεια. Σπούδασε ρητορική δίπλα στον μεγάλο ρήτορα της εποχής Λιβάνιο. Διετέλεσε δώδεκα χρόνια πρεσβύτερος στην Αντιόχεια, πριν γίνει το 398 επίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως. Πέθανε το 407. Σχετικά με τη ζωή του Ιωάννου του Χρυσόστομου βλ. Chrysostomus Baur, *John Chrysostom and His Time*, 2 τ., μτφρ. M. Gonzaga, Sands & Co., Λονδίνο 1959.

ενώ ο Ιωάννης μιλάει περισσότερο για την κατάσταση της πόλης τις επόμενες ημέρες, καθώς περίμεναν την τιμωρία από τον Θεοδόσιο.

Η στάση στην Αντιόχεια σημειώθηκε όταν ανακοινώθηκε με αυτοκρατορικό διάταγμα ένας νέος βαρύς φόρος. Όταν οι βουλευτές διάβασαν τα σχετικά με τη νέα φορολογία στο δικαστήριο, κάποιοι εξέχοντες πολίτες πήγαν στον άρχοντα να ζητήσουν τη μείωσή της. Εντωμεταξύ, κάποιοι άρχισαν να παραπονιούνται και να αντιδρούν και να καλούν τον Θεό σε βοήθεια.⁸ Αμέσως, οι στασιαστές με τον αρχηγό τους κινήθηκαν προς το σπίτι του τοπικού επισκόπου Φλαβιανού.⁹ Δεν τον βρήκαν όμως εκεί και ξαναγύρισαν στο δικαστήριο. Από εκεί περικύκλωσαν το σπίτι του διοικητή και έπειτα πήγανε στο βαλανείο και δείχνοντας σε όλους μαχαίρια που κρατούσαν για εκφοβισμό κατέστρεψαν τα ξύλινα πορτραίτα και έπειτα τα αγάλματα της βασιλικής οικογένειας, τα οποία έσπασαν και πέταξαν στους δρόμους.¹⁰ Έβαλαν φωτιά στο σπίτι ενός επιφανούς πολίτη και ήταν έτοιμοι να βάλουν φωτιά και σε άλλα σημεία της πόλης, μαζί και στο αυτοκρατορικό παλάτι.¹¹ Τότε ο αρχηγός των τοξοτών μαζί με τους άνδρες του σταμάτησε τη φωτιά και ο άρχοντας των εθνών μαζί με στρατιώτες συνέλαβαν τους αρχηγούς της στάσης.¹² Όλα είχαν τελειώσει μέχρι το μεσημέρι. Αμέσως, εστάλη επιστολή στην Κωνσταντινούπολη. Οι αρχηγοί της στάσης συνελήφθησαν, δικάστηκαν και καταδικάστηκαν σε θάνατο είτε με το ξίφος, είτε

⁸ Λιβάνιος, *Λόγοι* 22.5.

⁹ Ο Φλαβιανός Α΄ έζησε από το 320 έως το 404 και διετέλεσε επίσκοπος Αντιοχείας από το 381 έως το 404.

¹⁰ Λιβάνιος, *Λόγοι* 22.7.

¹¹ Σχετικά με τον θυμό στην αρχαιότητα και τη διαχείρισή του βλ. William V. Harris, *Restraining Rage, the Ideology of Anger Control in Classical Antiquity*, Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, Λονδίνο 2001.

¹² Λιβάνιος, *Λόγοι* 19.36.

με φωτιά, είτε με τα θηρία. Ολόκληρη η πόλη περίμενε στη συνέχεια την απόφαση του αυτοκράτορα.¹³

Ο επίσκοπος Φλαβιανός μετέβη κατευθείαν στην Κωνσταντινούπολη με σκοπό να μεσολαβήσει στον αυτοκράτορα για την ήπια μεταχείριση της πόλης. Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ο οποίος διατελούσε πρεσβύτερος, εκφώνησε με τη σειρά του εικοσι έναν λόγους για να στηρίξει και να παρηγορήσει το φοβισμένο πλήθος.

Γνωρίζουμε ότι το κήρυγμα την εποχή εκείνη κατείχε σημαντική θέση τόσο στη θρησκευτική ζωή, όσο και στη ζωή γενικότερα των πιστών. Ακολουθούσε όλους τους βασικούς κανόνες της ρητορικής και, ουσιαστικά, κήρυκες σαν τον Ιωάννη υπήρξαν μεγάλοι ρήτορες με απήχηση στον πολύ κόσμο και αναγνωρισιμότητα. Η σχέση του κήρυκα με το κοινό του δεν ήταν παθητική. Οι ακροατές άκουγαν και συχνά επευφημούσαν ή έφευγαν, αν κάτι δεν τους άρεσε, χειροκροτούσαν και γενικότερα συμμετείχαν στην ομιλία.¹⁴

Όταν συνέβη η στάση των ανδριάντων ο Ιωάννης, ως πρεσβύτερος, εκφώνησε αυτούς τους λόγους με σκοπό να βοηθήσει και να παρηγορήσει το φοβισμένο πλήθος. Οι λόγοι του αποτελούν μια μαρτυρία πολύ χρήσιμη τόσο για τα γεγονότα, όσο και για την κατάσταση στην οποία βρέθηκαν οι Αντιοχείς καθώς περίμεναν την τιμωρία. Στους λόγους του φανερώνεται ανάγλυφα και περιγράφεται αναλυτικά η

κατάσταση του φόβου και του πανικού στην οποία είχε περιέλθει ολόκληρη η πόλη.

Οι κάτοικοι της πόλης γνώριζαν καλά ότι μια εξέγερση, όπως αυτή που είχε σημειωθεί, σήμαινε την οργισμένη αντίδραση του αυτοκράτορα Θεοδοσίου και πιθανότατα μαζικές εκτελέσεις, γι' αυτό και βρίσκονταν σε πλήρη απόγνωση. Ήταν φοβισμένοι και έντρομοι, σε κατάσταση πανικού και πλήρους αγωνίας. Ένιωθαν ότι πολιορκούνταν και ότι ήταν εγκλωβισμένοι. Φοβούνταν τον επερχόμενο θάνατο και είχαν χάσει παντελώς τον ρυθμό της καθημερινής ζωής.¹⁵ Η πόλη είχε ερημώσει. Η αγορά, ο ιππόδρομος και το θέατρο ήταν κλειστά. Κάποιοι συλλαμβάνονταν και οδηγούνταν στο δικαστήριο. Όλοι προσπαθούσαν να μείνουν μέσα στα σπίτια τους, περιμένοντας πότε θα κατέφθανε ο στρατός για την τελειωτική καταστροφή: «Παντού σιωπή βασιλεύει γεμάτη από φρίκη και ερημιά και ο ευχάριστος εκείνος θόρυβος του πλήθους έχει σβησθεί και τέτοια αφωνία επικρατεί τώρα στην πόλη, σαν η γη να κατάπιε όλους τους κατοίκους της και μοιάζουν όλοι με λίθους και ως γλωσσοδέτης τους πιέζει η συμφορά και τους επιβάλλει τόση ησυχία, όση θα έβλεπε κανείς αν

¹³ Βλ. σχετικά με τη στάση στην Αντιόχεια: Robert Browning, "The Riot of A. D. 387 in Antioch: The Role of the Theatrical Claques in the Later Empire", *JRS*, 42, σ. 13-20. Για μια ανάλυση της Αντιόχειας μέσα από τους λόγους του Ιωάννου του Χρυσοστόμου βλ. Laurence Brottier, "L'image d'Antioche dans les homélies Sur les statues de Jean Chrysostome", στο *Revue des Études Grecques*, 106, 1993, σ. 619-635.

¹⁴ Σχετικά με το κήρυγμα βλ. Jaclyn Maxwell ό.π., σ. 60-64. Ακόμη, βλ. Averil Cameron, *Christianity and the Rhetoric of Empire: The Development of Christian Discourse*, University of California Press, Λονδίνο 1991.

¹⁵ Για μια ανάλυση του φόβου στην αρχαιότητα βλ. David Konstan, *The Emotions of the Ancient Greek Studies in Aristotle and Classical Literature*, University of Toronto Press, Τορόντο 2006, σ. 129-155. Γενικότερα για τα συναισθήματα βλ. Angelos Chaniotis, Pierre Durcey (eds), *Unveiling Emotions II, Emotions in Greece and Rome: Texts, Images, Material Culture*, Franz Steiner, 2013 και William V. Harris, *Restraining Rage, the Ideology of Anger Control in Classical Antiquity*, Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, Λονδίνο 2001, Robert A. Kaster, *Emotion, Restraint, and Community in Ancient Rome*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 2005, Simo Knuuttila, *Emotions in Ancient and Medieval Philosophy*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 2004.

γινόταν επιδρομή εχθρών και καταστροφή πάντων δια πυρός και σιδήρου.»¹⁶

Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, συμβούλευε τους πιστούς να μην φοβούνται τον θάνατο, αλλά την αμαρτία. Να μην θρηνούν για το κακό που έπεται, αλλά για την ψυχή τους. Να πενθούν μόνο για τις πνευματικές ελλείψεις και τότε θα πάψουν να φοβούνται και να αγωνιούν για αυτήν τη ζωή. Να θεωρούν κέρδος τις λύπες και ευκαιρία για πνευματική διόρθωση: «Αυτά όλα λοιπόν έχοντας υπόψιν ας συνέλθουμε από τη λύπη που μας κατέχει... Τίποτα δεν είναι κακό από τα ανθρώπινα παρά μόνο η αμαρτία, ούτε η πτωχεία, ούτε η ασθένεια, ούτε η ύβρις, ούτε η ζημία, ούτε η περιφρόνηση, ούτε αυτό που θεωρείται ότι είναι το χειρότερο κακό, δηλαδή ο θάνατος.»¹⁷ Δίνει ωστόσο την εντύπωση ότι όχι μόνο προσπαθούσε να κάνει τους πιστούς ευλαβέστερους, αλλά ταυτόχρονα αγωνιούσε να ηρεμήσει τα πνεύματα, να καταστήσει τη δυσκολία διαχειρίσιμη και να κάνει τους ανθρώπους να αναθαρρήσουν και να ανακτήσουν την ελπίδα τους.

Οι Αντιοχείς προσπαθούσαν να διαχειριστούν τον μεγάλο φόβο και πανικό και αντιδρούσαν προσπαθώντας να περισώσουν τη ζωή τους. Εξέφρασαν αυτά τα συναισθήματα με ποικίλους τρόπους. Ένα μέρος του πληθυσμού αποφάσισε να εγκαταλείψει την πόλη και να κρυφτεί στις γύρω περιοχές. Έβρισκαν καταφύγιο σε βουνά, σπηλιές, ερήμους, προσπαθώντας να γλιτώσουν τη σύλληψη και τυχόν δίκη ή και εκτέλεση. Φαίνεται από τις περιγραφές ότι αυτό το κομμάτι του πληθυσμού ήταν και το μεγαλύτερο. Η πόλη σε λίγο θα οδηγούνταν στην πλήρη ερήμωση. «Πράγματι οι

περισσότεροι κάτοικοι της πόλης εξαιτίας του φόβου και της απειλής εκείνης προς τις ερήμους και τα φαράγγια και σε απόκρυφους τόπους είχαν μεταβεί για να κατοικήσουν, διότι από παντού τους πίεζε ο φόβος και τα σπίτια ήταν άδεια από γυναίκες και η αγορά κενή από άνδρες και μόλις δύο - τρεις φαίνονταν να βαδίζουν στο μέσο αυτής και αυτοί κυκλοφορούσαν σαν έμψυχοι νεκροί...»¹⁸ Μάλιστα κάποια στιγμή είχε διαδοθεί ότι θα επέρχονταν η πλήρης καταστροφή της πόλης και όλοι σκέπτονταν να την εγκαταλείψουν, όταν εισήλθε στην εκκλησία ο άρχοντας της Αντιόχειας και μίλησε στο πλήθος, προσπαθώντας να κατευνάσει τα πνεύματα.¹⁹

Ένα δεύτερο μέρος των κατοίκων αποφάσισε να βρει παρηγοριά και υποστήριξη ή ίσως και ασφάλεια στην Εκκλησία. Αυτοί οι κάτοικοι πήγαιναν στην εκκλησία, άκουγαν τις ομιλίες, έβρισκαν καταφύγιο και ταυτόχρονα προσπαθούσαν να ξεπεράσουν τον φόβο και τον πανικό κάνοντας προσευχές, θρηνώντας, κλαίγοντας, πραγματοποιώντας λιτανείες. Μέσα από όλα αυτά προσπαθούσαν να ηρεμήσουν από την αγωνία και από την άλλη το πιθανότερο είναι ότι ήλπιζαν στη θεία βοήθεια: «Βλέπουμε αντί αυτών λιτανείες και δάκρυα και προσευχές...»²⁰

Ένα, όπως φαίνεται, μεγάλο μέρος των Αντιοχέων επέλεξε να αντιδράσει διαφορετικά. Ήταν πολλοί αυτοί που έμεναν κλεισμένοι στα σπίτια τους, χωρίς να τολμούν καθόλου να εξέλθουν. Παρέμεναν μαζί με τους υπηρέτες τους μέσα στις οικίες τους και από εκεί μόνο προσπαθούσαν να πληροφορηθούν για τις συλλήψεις που συνέβαιναν. Φοβούνταν και έτρεμαν να έχουν οποιαδήποτε επικοινωνία και

¹⁶ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγοι εις τους ανδριάντας* 2.2. (MPG 15.223. Η μετάφραση που χρησιμοποιώ είναι του Νικήτα Τσιομεσίδου από τις εκδόσεις Ε.Π.Ε.).

¹⁷ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγοι εις τους ανδριάντας* 5.2.

¹⁸ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγοι εις τους ανδριάντας* 13.1.

¹⁹ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγοι εις τους ανδριάντας* 16.1.

²⁰ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγοι εις τους ανδριάντας* 6.1.

συναναστροφή, εφόσον κάτι τέτοιο θα μπορούσε να οδηγήσει και στη δική τους σύλληψη.²¹

Υπήρχε και ένα άλλο μέρος του κόσμου που αντέδρασε πολύ διαφορετικά. Αυτοί ήταν οι μοναχοί που ζούσαν στα όρη και στις σπηλιές και οι οποίοι κατέβηκαν στην πόλη, αδιαφορώντας για τη δική τους ζωή, με σκοπό να υποστηρίξουν τους φοβισμένους Αντιοχείς και να μιλήσουν υπέρ τους στο δικαστήριο: «...τότε οι μοναχοί που κατοικούσαν στις κορυφές των βουνών έδειξαν την δική τους φιλοσοφία. Διότι ενώ έμεναν τόσα έτη κλεισμένοι μέσα στις καλύβες τους, χωρίς να τους παρακαλέσει κανείς, χωρίς να τους συμβουλεύσει κανείς, επειδή είδαν τόσο μεγάλο σύννεφο κακών να περιβάλλει και να απειλεί την πόλη, αφού άφησαν τις σκηνές και τα σπήλαια, από παντού συγκεντρώθηκαν, ως άγγελοι εξ ουρανού, και ήλθαν στην πόλη... και μόνο με την όψη τους παρηγορούσαν εκείνους που υπέφεραν και τους έκαναν να περιφρονούν τη συμφορά.»²²

Το πλήθος που κατέφυγε στην Εκκλησία μοιάζει να αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό μέρος του πληθυσμού της πόλης, το οποίο προσπάθησε να αντιμετωπίσει την κατάσταση αυτή συλλογικά. Είναι αρκετά δύσκολο να αναγνωρίσουμε πώς λειτούργησε ο συλλογικός φόβος μέσα σε αυτή την κρίση. Γίνεται πάντως αντιληπτό ότι η αίσθηση της ομαδικότητας δημιούργησε στην αρχή εντονότερο πανικό και αγωνία. Υπήρχε μια περιρρέουσα ατμόσφαιρα δέους και τρόμου. Ψίθυροι κυκλοφορούσαν σε ολόκληρη την πόλη για το τι έμελλε να συμβεί, για τους στρατιώτες που κατέφθαναν και την πόλη που θα ισοπεδωνόταν. Ο Ιωάννης αναφέρει: «...διότι αναρίθμητες φήμες καθόλη την ημέρα μας ανησυχούσαν, μας τάραζαν και μας δονούσαν. Κάθε μέρα με αγωνία και

περιέργεια ρωτούσαμε, ποιος ήλθε από το στρατόπεδο; Τι μας είπε αυτός που ήλθε; Και είναι αλήθεια ή ψέματα όσα μας είπε; Και περάσαμε νύχτες άπνοιοι και βλέπαμε την πόλη με δάκρυα ως να καταστρέφονταν από στιγμή σε στιγμή.»²³ Όταν οι φήμες καταλάγιαζαν, εύκολα αναζωπυρώνονταν και δημιουργούσαν τεράστιο πανικό και αγωνία.²⁴ Φαίνεται πως τις πρώτες μέρες η ομαδικότητα οδηγούσε σε τεράστιο φόβο και τρόμο.

Ωστόσο, η συλλογικότητα των ανθρώπων έφερε και ένα ακόμη αποτέλεσμα. Καθώς πέρασαν λίγες ημέρες, άρχισε να λειτουργεί θετικά. Δημιούργησε μια κάποια αίσθηση ασφάλειας. Οι άνθρωποι άρχισαν να αναθαρρούν και να ελπίζουν. Καθώς ακούγαν τις ομιλίες όλοι μαζί μοιάζει να ένιωθαν πιο δυνατοί και κάπως πιο ασφαλείς: «...επειδή αποτινάξαμε τον φόβο. Διότι τις προηγούμενες ημέρες δεν διαφέραμε από εκείνους που υφίστανται τρικυμία στο μέσον της θαλάσσης... Τώρα λοιπόν επειδή απομακρύνετε την λύπη σας...»²⁵ Φαίνεται πως η συνάντηση του πλήθους στην εκκλησία, το άκουσμα των λόγων και οι σχετικές προσευχές και λιτανείες δημιούργησαν στους Αντιοχείς το αίσθημα μιας μικρής αισιοδοξίας και κάποιας ηρεμίας ότι θα μπορούσε να ξεπεραστεί η δυσκολία. Όταν άρχισε να φαίνεται ότι δεν θα τιμωρόνταν τόσο αυστηρά, η συλλογικότητα αυτή έδωσε μεγαλύτερη αίσθηση αισιοδοξίας και μια σχετική βεβαιότητα ότι θα μπορούσαν να διασώσουν τη ζωή τους.

Τόσο ο Ιωάννης όσο και ο Λιβάνιος σημειώνουν ότι η καταστροφή προήλθε εξαιτίας κάποιας θεϊκής οργής.²⁶ Από τις αντιδράσεις της χριστιανικής κοινότητας, για την οποία έχουμε

²¹ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγοι εις τους ανδριάντας* 2.2.

²² Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγοι εις τους ανδριάντας* 17.1.

²³ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγοι εις τους ανδριάντας* 11.1.

²⁴ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγοι εις τους ανδριάντας* 14.1.

²⁵ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγοι εις τους ανδριάντας* 11.2.

²⁶ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγοι εις τους ανδριάντας* 15.1 και Λιβάνιος, *Λόγοι* 19.29.

τις περισσότερες πληροφορίες, φαίνεται πως την ίδια αίσθηση είχαν και οι άνθρωποι ως κοινότητα. Θεώρησαν ότι η δυστυχία είχε με κάποιο τρόπο σχέση με τις θεϊκές δυνάμεις και κατ' αυτό τον τρόπο υπήρξε έξαρση του θρησκευτικού συναισθήματος. Οι πιστοί δημιούργησαν έτσι μια λατρευτική κοινότητα με κοινό σκοπό τη σωτηρία της πόλης. Για να το πετύχουν αυτό δραματοποίησαν τον φόβο τους μέσα από τις λιτανείες και με κοινή φωνή παρακαλούσαν τον Θεό για τη σωτηρία τους.²⁷

Από την άλλη, ίσως μπορούμε να κάνουμε και μια εύλογη υπόθεση για τα συναισθήματα του ίδιου του Ιωάννη. Δεν είναι εύκολο να αντιληφθούμε τον δικό του φόβο για τον θάνατο. Δεν εκφράζει σχεδόν πουθενά κάτι τέτοιο. Αυτό που μοιάζει πιο πιθανό είναι ότι φοβόταν μήπως προκληθεί μεγάλος πανικός ανάμεσα στο πλήθος με κίνδυνο μεγαλύτερης στάσης. Ίσως εκφώνησε αυτές τις ομιλίες με σκοπό όχι μόνο να παρηγορήσει, αλλά και να κατευνάσει την ταραχή, να αποφευχθούν χειρότερες αντιδράσεις και να δημιουργήσει μια αίσθηση ισορροπίας και ελπίδας. Προφανώς αντιλαμβανόταν ότι σε τέτοιες έκρυθμες καταστάσεις ο κίνδυνος να ξεφύγει παντελώς ο έλεγχος ήταν άμεσος και αυτό προσπαθούσε να αποφύγει.

Ο φόβος που περιγράφεται τόσο δραματικά σε αυτούς τους λόγους επέφερε, εκτός των άλλων, και αποτελέσματα στην κοινωνική και θρησκευτική ζωή. Προσδιόρισε με νέο τρόπο ολόκληρη τη λειτουργία της κοινωνίας και ουσιαστικά δημιούργησε μια αίσθηση πλήρους

αντίθεσης και ανατροπής της πρότερης με την μετέπειτα των γεγονότων κοινωνική κατάσταση.

Προκειμένου να επιβιώσουν οι άνθρωποι άλλαξαν τις συνήθειές τους. Οι γυναίκες που παραδοσιακά έμεναν στο σπίτι τώρα κυκλοφορούσαν ασυνόδευτες και εκτεθειμένες με ανυπόθετο τρόπο μπροστά στα δικαστήρια, χωρίς υπηρέτριες, μόνες και θρηνώντας. Αντίθετα, οι άνδρες που δεν είχαν συλληφθεί έπρεπε να κρύβονται μέσα στο σπίτι φοβούμενοι την καταδίκη. Ο Ιωάννης σημειώνει: «Εγώ καθώς καθόμουν και έβλεπα αυτά, ότι δηλαδή γυναίκες και κορίτσια, που έμεναν έως τότε στα δωμάτιά τους, τώρα να είναι κοινό θέαμα σε όλους, και που κοιμούνταν σε μαλακά στρώματα, να έχουν ως στρώμα το έδαφος και αυτές που απολάμβαναν τις υπηρεσίες τόσων υπηρετριών και ευνούχων και κάθε είδους πολυτέλεια και ευκολία, τώρα έρημες όλων αυτών σύρονται μπρος στα πόδια όλων και παρακαλούν...»²⁸

Ουσιαστικά η ανατροπή στη λειτουργία της κοινωνίας είναι εμφανής και αλλού. Οι κοινωνικές και φιλικές σχέσεις χάθηκαν και όλοι προσπαθούσαν να αποκρύψουν τυχόν συναναστροφές με ανθρώπους εμπλεγμένους στα γεγονότα και κάθε φιλία ή συγγένεια σκεπαζόταν από τον φόβο.²⁹ Υπήρχαν άνθρωποι που πριν ζούσαν έντονη κοινωνική ζωή και τώρα κανείς δεν ήθελε να παραδεχτεί τη γνωριμία ή τη συγγένεια μαζί τους.

Παράλληλα, οι Αντιοχείς που βρήκαν καταφύγιο στην Εκκλησία δεν ήταν μόνο οι συνηθισμένοι πιστοί, αλλά και άνθρωποι που ποτέ δεν είχαν ξαναπάει. Τους έφερε εκεί ο φόβος, αλλά αυτή η ανάπτυξη του θρησκευτικού αισθήματος προσδιοριζόταν πλήρως από την αποφυγή του κακού. Δημιουργούνταν με αυτόν τον τρόπο μια νέα κοινότητα με έναν ειδικό σκοπό: τη σωτηρία της πόλης και της ζωής τους.

²⁷ Δανείζομαι τον όρο *λατρευτική κοινότητα* από το άρθρο: Άγγελος Χανιώτης, «Staging and Feeling the Presence of God, Emotion and theatricality in religious celebrations in the Roman East», στο L. Bricault and C. Bonnet (eds.), *Panthée: Religious Transformations in the Roman Empire*, Brill, Λέιντεν 2013, σ. 169-189. Για τη δραματοποίηση βλ. επίσης στο ίδιο άρθρο.

²⁸ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγοι εις τους ανδριάντας* 13.2.

²⁹ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγοι εις τους ανδριάντας* 17.2.

Με τον ίδιο τρόπο οι πλούσιοι και οι δυνατοί της πόλης βρέθηκαν στη χειρότερη μοίρα. Αυτοί ήταν που φοβούνταν περισσότερο και έτρεμαν για την καταδίκη τους. Αντίθετα, οι μέχρι πρότινος φτωχοί και αδύναμοι αγωνιούσαν πολύ λιγότερο, ειδικά όσο περνούσαν οι μέρες και φαινόταν ότι θα μπορούσαν να ηρεμήσουν τα πράγματα. Ο Ιωάννης αναφέρει ότι οι δικαζόμενοι ήταν οι πρώτοι της πόλης και όσοι είχαν αξιώματα, ενώ οι φτωχοί διέφυγαν τον κίνδυνο και απολάμβαναν την ησυχία.³⁰ Οι κοινωνικές τάξεις έτσι, λόγω της έντρομης κατάστασης, βρέθηκαν σε ανεστραμμένη θέση από αυτήν που είχαν φυσιολογικά.

Αρκετοί κάτοικοι εγκατέλειψαν από φόβο την πόλη και συνέβη ακόμη κάτι παράδοξο. Οι επιφανείς άνθρωποι της Αντιόχειας κατέφυγαν στα βουνά και τις σπηλιές, ενώ οι μοναχοί μετέβησαν στην πόλη, η οποία είχε γίνει πια όμοια με την έρημο από την έλλειψη της ζωής.³¹ Και σε αυτή την περίπτωση παρατηρείται μια μεταμόρφωση: η πόλη έγινε όμοια με έρημο ενώ τα γύρω βουνά γέμισαν από τους μέχρι πρότινος δραστήριους και επιφανείς πολίτες.

Ουσιαστικά, ο φόβος προκάλεσε την πλήρη ανατροπή σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινής ζωής: στις κοινωνικές σχέσεις, στα φύλα, στις κοινωνικές τάξεις, στους ανθρώπους που αποτελούσαν το εκκλησίασμα. Λειτουργήσε με έναν μεταμορφωτικό τρόπο και δημιούργησε την πλήρη αλλαγή σε όλες δραστηριότητες της καθημερινής ζωής.

Μελετώντας τις διαθέσιμες πηγές έχουμε τη δυνατότητα να εξαγάγουμε συμπεράσματα

³⁰ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγοι εις τους ανδριάντας* 13.2. και 18.1.

³¹ Ιωάννης ο Χρυσόστομος, *Λόγοι εις τους ανδριάντας* 17.1.

σχετικά με τη διαχείριση του φόβου, τις αντιδράσεις των κατοίκων και τις κοινωνικές αλλαγές που επέφερε η ψυχολογία ενώπιον του θανάτου. Οι Αντιοχείς μετά την εκδήλωση της στάσης περίμεναν με τρόμο την απόφαση του Θεοδοσίου και ίσως την ολοκληρωτική καταστροφή της πόλης.

Προκειμένου να επιβιώσουν μέσα σε μια κατάσταση γενικότερης αποδιοργάνωσης και πανικού προσπάθησαν να αντιδράσουν με ποικίλους τρόπους. Κάποιοι κάτοικοι της πόλης κατέφυγαν στα γύρω βουνά με σκοπό να κρυφτούν, άλλοι βρήκαν καταφύγιο στην Εκκλησία και στην ακρόαση του κηρύγματος, άλλοι έμειναν κλεισμένοι στα σπίτια τους, ενώ οι μοναχοί από τις γύρω περιοχές έφθασαν στην πόλη για να βοηθήσουν το φοβισμένο πλήθος.

Τελικά, παρατηρούμε ότι αυτός ο μεγάλος φόβος και οι αντιδράσεις που επέφερε είχαν κάποια αποτελέσματα γενικότερα στην κοινωνική δομή. Μοιάζει να προκάλεσαν την πλήρη ανατροπή της κοινωνίας, έστω και προσωρινά, και να δημιούργησαν μια εντελώς ανεστραμμένη πραγματικότητα. Τα φύλα, οι κοινωνικές σχέσεις, οι κοινωνικές τάξεις, όλα βρέθηκαν στην αντίθετη θέση από αυτή που είχαν πριν. Η κοινωνική ζωή ανετράπη πλήρως σε σχέση με τη φυσιολογική καθημερινότητα.

Διαπιστώνουμε πως σε μια κατάσταση κρίσης και μεγάλου πανικού, οι άνθρωποι ασυνείδητα επέλεξαν να ζήσουν εντελώς αντίθετα από πριν με σκοπό να διαχειριστούν τα συναισθήματά τους και να επιβιώσουν. Από το συναίσθημα του φόβου έχουμε τη δυνατότητα να επανέλθουμε σε ολόκληρη την κοινωνία και να τη δούμε συνολικά. Εντοπίζουμε τότε τον τρόπο που ο φόβος λειτουργήσε συλλογικά, επέδρασε σε κάθε πτυχή της κοινωνικής ζωής και μετάλλαξε προσωρινά ολόκληρη τη ζωή της πόλης.